

HITA NKANDZIYISO LOWU

Quarterly Economic Chronicles hiwona mujeko waswa ikhonimi ya Vindilic Analytics, ikandziyisisa swiendlakalo swakulandzelana swankoka leswihumelelaka eka tikonkwaro, ekaxifundzankulu nalekalevhele yamatiko hinkwawo. Ifambisiwa ngopfu hixilaveko xadyondzo yaswa ikhonimi xikan'we na mahangu yaswatimali ekatikonkulu raAfrika. Hikunyika xiviko xa ikhonimi lexingabasa ekavativi va ikhonimi, tona ti 'non-economist', hingakunguhatangi hitumbuluxa mbango lowutirhisekaka eka vaaka tiko leswaku vatekaswiboho leswinganavutivi. Xiviko xahina hilexohlawuleka hikuva sweswi xihlengetiwe xikan'we nokandziyisiwa hitindzimi taximfumo tohlaya letikuvulavuriwaka hitona laha Afrika Dzonga. Leswi swiendla leswaku vahlayi vaswikota kutwisisa timhaka tamatimu yaswa ikhonimi 'economic chronicles' hiririmi ramanana. Iswakonka kuxiya leswaku nkongomelo waxiviko lexi ikutatisa kaswiviko leswingakona hi ikhonimi latikweni ra Afrika Dzonga.

ISSN: 2706-896X

© 2022 Vindilac Analytics

Mfanelo ya vutshila eka switirhisiwa swantirholowu ukhomiwe hiyona Vindilac Analytics. Ntirho ungahumesiwa nakambe, hinkwawo kumbe xiphemu xawona, kaswikongomelo leswingariki swamabindzu 'non commercial' ntsena loko kuboxiwa hindlela leyihetisiseke mayelana naswikombo. Leswi nga endzeni kantirholowu swikunguhatiwe leswaku swivavutivi byo angarihela kungari kutirha kutsundzuxa vahlayi eka timali kumbe swin'wana switsundzuxo. Vindilac Analytics ayi amukeli vutihlamuleri ekakulahlekeriwa lokukongomeke ekamuhlayi wokarhi kumbe hindlela leyinga kongomangiki leswina humelelaka swisuka eka datara leyingariki yantiyiso xikan'we tinhlamuselo letinyikiweke ekaxiviko lexi xinkan'we natinhlamuselo letingata tisuka ekavanhu vankhuvo wavunharhu kungakunguhatiwanga. Mavonelo lamanga kombisiwa xikan'we namahetelelo lamangafikeleriwa hilwa mahumaka ekavatsari akufanelangi mahlanganisiwa na Vindilac Analytics.

Swivutiso hinkwaswo aswilanguterisiwi eka info@vindilac-analytics.co.za

Kukuma vuxokoxoko byotala hi Vindilac Analytics, hikombela u endzela webusayiti yahina leyingala hansi:

www.vindilac-analytics.co.za

1. NKOMISO HIVAFAMBISI VANTIRHO

Ku tluletiwa ka vuvabyi bya Covid-19 kuya mahlweni nonyanya tani hi leswi tiko rilangusaneke na ganglati ra vunharhu leri nga nyanya kutlula maganglati mambirhi lama nga hundza, leswi swi khutaziwa hi vukona bya vuxaka byin'wana bya Covid-19 kunga 'delta' lebyi hangalaka ngopfu xikan'we na mfumaleko wa switlhavelo swa vutshunguri. Eka nkarhi lowu kunga tsariwa xiviko lexi, tiko ariri ndzeni ka levhele 4 leyinga antswisiwa ya 'lockdown' leyi nga tivisa nakambe swipimelo ka tinhlengeletano, mifambo-fambo xikan'we na ku xavisiwa ka swipyopyi hi masiku ya 14, swinga endleka masiku lawa maengetiwa. Leswi swi nga tlherisela endzhaku ntshembo yakahle leyi ayi ri kona eka mabindzu. Leswi switaya emahlweni switlherisela endzhaku mabindzu lama amalangutele ku antswa hi 2021. Swile rivaleni leswaku mabindzu mafanele ku kuma ndlela yo tolovela swiphigo leswo hlamarisa leswaku ma kota kuya emahlweni na mintirho ya mabindzu loko marikarhi ma lwela kutshama matirha.

Swibalo swa ku pfumala ka mintirho xa 32.6 % phesente (leyi nga 43.2% phesente loko ku tirhisiwa nhlamuselo leyi andlariweke) hi yona leyi kulu ya kona kusukela Quarterly Labour Force Survey (QLFS) yisungurisiwile (Statistics South AFrika, 2021). Vantshwa (59.5% lava nga tirhiki), ngopfu-ngopfu mintlawa le yi ngana swiphigo ya vaxisati va ntima, hi vona hi ntalo lava pfumalaka mintirho. Hi yima na ku vhumbe ka hina loku nga cicenki, datara ya QLFS yi kombisa leswaku xiyenge le xi ngariki xa ximfumo hyi xona xi nga bheka kuvava ngopfu, yi yime ka 14.3% phesente, loko xiyenge xa ximfumo xi yime eka 6.3% phesente hi kotara yo sungula ya 2021. Ntshikelelo wa Covid-19 eka miholo 'salaries & wages' yi hambanile ku ya hi kufikelela ka dyondzo. Swiave leswikulu swa vanhu swale ka ti levhele letikulu ta swatidyondzo swiye emahlweni naku amukela miholo leyi heheleke loko ku ringaniswa na ti levhele tale hansi ta swatidyondzo, lava nga va xiave lexikulu lexi amukeleleke miholo leyi hungutiweke eka kotara yohetelela ya 2020 na le ka kotarayosungula ya lembe ra 2021. Leswi swiringanyeta leswaku miholo eka ti dyondzo leti ntsongo ahi lowu ntsongo ntsena kambe utlhela uva ekhombyeni eka swichaviso leswinga kona ka makete.

Leswi landzeka ku humelela ka ti phurojeke ta switlhavelo swa vutshunguri bya ntungu wa Covid-19 eka ti ikhonomi leti antswaka, (tofana na United States, United Kingdom, China etc) na ti ikhonomi ta mimakete le yi tumbulukaka (xikombiso, Afrika Dzonga, Brazil, Russia nati n'wana), leswi languteriweke eka ikhonomi ukume nsusumeto wa matimba wo yamahlweni. Ti ikhomi leti n'wani ti kombisa ku nonoha ko ya emahlweni ka nsunsumeto wa switlhavelo, loko ku ringanisiwa na ti ikhonomi leti antswaka. Hambiswiritano, ku kula ka Gross Domestic Product (GDP) misava hinkwayo ku languteriwe leswaku yi fikela eka tinhlonhlorhi le tintshwaeka kotara ya vumbirhi ya 2021. Hi lembe, GDP yi languteriwa ku kula hi ti phesente leti hundzaka 5% loko kulangusiwa ku suka ka kotara ya vumbirhi. E Afrika Dzonga, kutlakuka ka RMB/BER kutitshemba ka mabindzu (ku ya ka 50 wa ti poyinti eka kotara ya vumbirhi) swi nyike xikombiso xa kutshembisa eka ikhonomi.

Exikarhi ka ntungu wa Covid-19, ti bangi to tala ta le xikarhi ti hungute swibalo swa ntswalo, na swona leswi swi yise ekutlakukeni ka ndzaveko, leswi ngaendla leswaku kuva na ntshikelelo lowukulu eka levhele ya nxavo (leyi nga ntlakuko wa minxavo). SARB yitshike xibalo xa rhepo eka levhele ya le hansi wati phesente ta 3.5%. Leswi swingava nhlamuselo yo antswa ekutlakukeni hixihatla ka ndlela yo famba hi yona ya xikombo xa ntlakuko wa minxavo hi vaxavi hi 2021 kusuka ka 3.2% phesente hi n'hweti ya Nyenyankulu, yi ya eka 4.4 na 5.2 hi Dzivamisoko na Mudyaxihi hi ku landzelana. Emisaveni hinkwayo, swibalo swantswalo swa le hansi kungava kuri swona leswi nga hlohletela kutlakuka ka ntlakuko wa minxavo. Xikombiso, e US nxavo hivaxavi hi n'hweti ya Nyenyankulu na Dzivamisoko wuhungutekile uyima ka 4.4% na 5.2% phesente hikulandzelana (Bureau of Labour Statistics, 2021). Hi ku fanana, Office ya National Statistics (2021) e United Kingdom yi vikile kutlakuka ka nxavo wavaxavi lowu sukeke ka 1.3% hi Nyenyankulu kuya ka 1.4% na 1.5% hi Dzivamisoko na Mudyaxihi hiku landzelana.

Ta ni hiloko matshalatshala yo lwisa ntungu wa Covid-19 maya emahlweni, swilaveko swa 'gross' ya ku lumba mali yitlakuke kusuka ka R432 wati biliyoni yiya ka R670.3 wati biliyoni hi 2020/21. Mfumo wu swikotile ku nyika mali eka swilo swankoka swofana na nhlayiso wa rihanyo na swipimelo swo hunguta ku tumbuluka ka vuvabyi bya 'coronavirus' hi mali ya xibalo yakulombiwa. Hambiswiritano, kutlakuka hi xihatla ka xikweleti xa tiko na kupfumaleka ka mali loku tlakukeke eka mpimanyeto kusuka eka matimu swiya emahlweni na ku tsanisa ikhonomi. Kusukela hiti 31 Nyenyankulu 2021, 'gross' ya xikweleti yi tlakuke hi 20.7% hi lembe hi lembe yiya ka R3 936 wati biliyoni, ku fikelela kwalomu ka timali leti ringanyetiweke ta 2021/22 kunga R4 383 wati biliyoni (SARB, 2021). kutlakuka ngopfu ka xikweleti loku tiseweke hi ntshikelelo wa ikhonomi ya COVID-19 swi tekerisa ehansi kufaneriwa ka vukoloti bya mali bya Afrika Dzonga. Exikarhi ka 2020, Mood's na Fitch kunga tiejensi to ringanyeta (rating agencies) ti endle leswaku tiko riva eka langutelo ro biha exikarhi ka kutlakuka ka ku lombiwa ka mali.

Eka kotara yosungula ya 2021, mpimanyeto wa kuxaviselana ka nhundzu hi misava ya matiko na vukorhokeri switlakuke hi 4 wati phesente hi kota hi kota xikan'we na hi 10 phesente hi lembe hi lembe. Xa nkoaka swinene, kuxavis ka nhundzu hi misava ya matiko hi kotara yo sungula ya 2021 aku tlakuke kutlula tivhele letiya kunga sifika swiphiso, hi ntlakuko wo ringana 3 wati phesente leti yelanaka na ta kotara yo sungula ya 2019 (Stoddard, 2021). kutlhelela endzhaku ka nxaviselano hi matiko eka kotara yo sungula ya 2021 yitisiwe hi matirhelo ya kurhumeriwa ka swilo ematikweni mambe lama ti siweke hi ikhonomi ya le East Asia. Leswi nga ka ntila un'we na xifaniso xa nxaviselano hi matiko, iti terms of trade (TOT) kunga minkarhi yo xavisela matiko man'wani hi Afrika Dzonga leyi antswisiweke swinene hi kotara yo sungula ya 2021. Kutlakuka ka TOT yi suka ka 119.7 hi kotara ya vumune hi 2020 yiya ka 126.7 eka kotara yo sungula ya 2021 ku kombisa leswaku tiko ri hlengeleta mali yotala kusuka ka kurhumeriwa ka swilo ematikweni mambe kutlula eka kuxaveni ka swilo leswi humaka ematikweni mambe.

Swi amukeleka hi ku angarhelaleswaku ntungu lowu wutikise ntsena eka swiphiso swaswivumbeko leswi aswiri kona kungasi tumbuluka ntungu wa Covid-19. Vumbhoni lebyi nga kona sweswi byi komba eka switandzhaku swa kona eka vutomi byo ti hanyisa ka mimbangu leyi pfumalaka etikweni swi tshama nkarhi wo leha ku tlula ntungu lowu. Leswi swinga teka nkarhi wo leha ku fikelela kuhlayisiwa ka ndzima yaku lwisana na vusweti na kungaringanani (rixaka ra rixaka xikan'we na rimbewu) kungasifika ntungu, swi nga teka malembe yohlaya kuvuyisela tiko eka ndlela leyi ariri ka yona.